

מסכת זכרונות

(חכמי אודיסה)

מאת רב צעיר

פגישתי הראשונה עם אחד העם

א.

כשהתחיל אחד העם להתפרסם — היירתי אני אז בקובנה, בישיבת הפרושים של ר' יצחק אלחנן. שמועות שונות התהלכו אז על אודותיו. כולם ידעו שאיזה כח גדול, מין רמב"ם שני נתגלה בישראל, אבל מהותו, פעולתו ובידוד מטרותיו היתה נעלמת ממנו. כל אחד יצר לו בדמיונו איזה מין נסתר כבעש"ט בשעתו. נמנו וגמרו בחבורה שאחד העם הנסתר הזה רוצה לחולל איזו תנועה דתית גדולה, מין דת חדשה כענן ושאל מיסדי דת הקראית, שעתידה לקעקע את כל הבירה ולהרוס תורת ישראל לרסיסים. אבל בבירור לא ידעו מזה הוא רוצה לתקן, מה יבטל ומה יניח. על אישיותו של אחד העם בעצמו — היו גם כן דעות שונות מהלכות. אחרים אמרו שהוא קל שבקלים, עובר על התורה כולה בפרהסיא, „גלוח“ וגוי גמור בחיצוניותו, ואחרים הוכיחו להיפך, שהוא בעל זקן ופיאות, יושב עטוף בטלית ותפילין כל היום וזהיר במצווה קלה כבחמורה, אלא שעדיין לא „נתגלה“ וכשירתגלה — ידעו מה הוא רוצה, ומה הם התיקונים שלו בדת.

כשהגיעו השמועות על דבר „בני משה“ החליטה החבורה שהוא רוצה לבטל את התלמוד ולהניח את התורה שבכתב בלבד, כלומר תנועה „קראית“ חדשה, שזהו הרמז של „בני משה“. אחד האברכים הוכיח מפני דרשמועה ש„הוא“ רוצה לבטל את התלמוד הבבלי ולהנהיג במקומו את התלמוד דהירושלמי. אחרים הוכיחו שהוא רוצה לבטל את השו"ע ושיפסקו על פי הרמב"ם בלבד. אין צריך לומר, כי כל „ההוכחות“ הללו היו מפני השמועה בלבד, כי ממאמריו אי אפשר היה לדייק כלום מהו „רוצה“ וזה הפחיד אותם ביותר, כי לכאורה הוא מדבר „כיהודי“, אבל מה שהוא רוצה אין אדם יודע.

בקובנה משל אַז בכיפה מנהיג הלשכה השחורה ר' יעקב ליפשיץ, שהיה מזכירו של ר' יצחק אלחנן. כל משכילי קובנה שנאותו תכלית שנאה, אבל אימרתו היתה מוטלת עליהם כי היה מנהיג בית הרב או „החצר“, ור' יצחק אלחנן בכבודו ועצמו לא הרים יד או רגל מבלעדי. יענקעלע ליפשיץ כמו שקראו לו החרדים, או ה„ביסמארק דהיהודי“ כמו שכינהו המשכילים, היה יהודי פיקה, חרוץ ובעל כח ספרותי ו„דיפלומט“ מצוין, ממש „ביסמארק“ בועיר אַנפין. הוא ניהל את כל הפוליטיקה של „החצר“, והפוליטיקה של בית הרב היתה במשמעותה הפוליטיקה של כלל ישראל באותה שעה, כי כל גדולי פטרבורג, פוליאקוב, ברוך גניצבורג וכל אלה שהיתה להם השפעה שהיא בחצרות המלוכה היו כפופים למרותו של ר' יצחק אלחנן. ויענקעלע ליפשיץ היה היועץ המושבע של ה„חצר“ ומנהיג הלשכה השחורה. הוא נשבע בנקיטת חפץ שהענין הוא פשוט בתכילת הפשטות: „הוא“, כלומר אחד העם, רוצה שגמד לא פחות ולא יותר.

באותו זמן עליה כוכב חדש על שמי הפובליציסטיקה ב„המליץ“ הרב ר' ידושע יוסף פרייל מקרוק, איזו עיירה נידחת בליטא, הוא היה משכיל נסתר ובקי גם בספרות העולמית ובעל כשרון ספרותי ממדרגה עליונה. הוא דחה גדול בתורה, אבל מכיון שהיה חשוד על השכלה לא התחשב עמו ה„חצר“ בקובנה. משנתגלה אחד העם יצא פרייל כנגדו בשורה של מאמרים חריפים שנכתבו בכשרון אמיץ והמכוונים כנגד כל התנועה הלאומית והציונית ובעד היהדות הדתית החרדית. זלמן אפשטיין שהיה אף הוא חרד על דת במידה ידועה ומן המתונים שבמשכילים השיב לפרייל בדחיות אבל בכבוד גדול, ומלחמת דברים גדולה התלקחה בין הרב פרייל וז. אפשטיין. בין חבורת „כולל הפרושים“ שרבים מהם היו נוטים לציוניות דתית היתה אַז התלהבות גדולה בגלל המאמרים הללו וקראו ושנו אורזם ופירשום בק"ן טעמים. הקול יצא שאפשטיין כותב במסירת הקולמוס של „הרבי“ אחד העם ומנהיג החבורה הנסתרת „בני משה“.

בין האברכים היו כמה שנטו לאחד העם והתלהבו מסגנונו ומדעותיו והיו נמשכים אחריו. אף אני דחייתי מחסידיו הנלהבים, ואף אני לא ידעתי בכירור מהו רוצה, אעפ"י שהיו מרננים עלי שאני עומד בחליפת מכתבים עם אחד העם. היחידי מחבורת הרבנים שעמד באמת בחליפת מכתבים עמו היה הרב מאלקסוט, פרבר בקובנה, מעבר לנהר, ר' שמואל יעקב רבינוביץ, מן המורשים הציונים שלעתיד. התודעתי אליו ונעשינו ידידים. חשבתי שמפיו אתודע מה אחד העם רוצה. דהוא גילה לי את כל לבו מעולם הרבנות, כי היה משכיל גדול במסתרים שקרא ושנה הרבה בספרי מחקר שלנו ומן הנרדפים מן ה„חצר“ בגלל ציוניותו, ובמדה ידועה היה באמת חפשי בדעות, אבל כשהגיע הדבר לידי אחד העם — נשתתק. הוא דהודה לי שמקבל ממנו מכתבים, אבל למרות הפצרותי לא הראה לי אפילו את כתב ידו, אולם הכתיח

אחד העם

לי, שאין אחד העם דוֹשֵׁב כָּלֵל עַל רִזְקוֹנִים בְּדַת. הדבר היה לפלא בעיניי ושלא ברצוני פיקפקתי בדבריו. געגועי הלכו וגדלו ללכת לראות במו עיני את אחד העם ולשמוע מפי עצמו „מהו רוצה“.

נתגלגל הדבר ובאתי לאודיסה. דגנעתי לשם באותה שעה שענין „בני משה“ עלה על שפת לשון של כל המשכילים והעיר היתה כמרקחה. ומעשה שהיה כך היה. הלשכה השחורה מיסודדה של יעקב ליפשיץ שלחה כתב-פלסטר בכל תפוצות ישראל על האגודה הנסתרה „בני משה“. גם מארץ ישראל נשלחו כמה דברי מלישינות על הנהגת ה„ב“מניקעס“, כפי שנקראו אז, והטילו עליהם את הקולר של הקולוניסטים הרופשים בדת, שרוח הדתיים הקנאים לא היתה נוחה מהם, והתחילו להמטיר מיפו לועד של „חובבי ציון“ באודיסה חצים שנונים ואבני בליסטראות על ה„ב“מ“ ומנהיגם אחד העם, שחשדו בהם בכמה דברים, לרבות מלישינות של רמזים על מהפכות מדיניות נגד הממשלה הטורקית. הלשכה הכללית של „ב“מ“ היתה בארץ ישראל ואיזנשטט-ברזילי היה הממונה עליה, מפני שחששו להחזיק את הכתבים ברוסיה מאימת הממשלה. אמרו עליו על מיכל פינס שגם הוא היה מראשי המתנגדים ל„ב“מ והמעורר למחלוקת עליהם. אפשר שברזילי שהיה נלהב ומדינאי קיצוני בציוניות נתן מקום לחשדות כאלו. השמועות דהמבהילות הללו הגיעו לועד של חו“צ באודיסה והתלקחה מלחמת סתרים נגד הב“מ בין חברי הועד שאוחד העם וחבורתו ישבו בו. בראש המחרתרים עמד הדיין ר' דוד שלמה שלושיץ שהיה ג“כ חבר הועד ועלה לו ללכוד ברשתו את הפרקליט מנשה מרגלית שהיה מראשי המנהיגים בוועד. שמעתי לאחר מעשה מפי מנשה מרגלית שד“ר נחום שלושיץ, בנו של הרב הנ“ל, בירד עם ד“ר קלויזנר באו אליו והוכיחו לו על הסכנה המרחפת על כל תנועת חו“צ על ידי הב“מ. מעולם לא עלה לי לברר אם קלויזנר היה בבחרותו ממתנגדי תנועת הב“מ ואחד העם, אבל כך שמעתי מפי מרגלית שהיה אדם כשר ודובר אמת.

מרגלית שהיה עורך הדין של הוועד וחרד לדבר תקומתו המשפטית והתאחד עם מתנגדי הב“מ שבראשם עמד הרב שלושיץ הנ“ל ופרח במלחמה גלויה נגד אחד העם. הפעם יצא אחד העם בעצמו ותבע משפט בפרהסיא שבו יגלה את „האמת מבני משה“. ברזילי בא במכוון לזדה מארץ ישראל והביא עמו את כל הפרוטוקולים והכתבים של ב“מ. אסיפת סרזרים גדולה משני הצדדים נתקיימה בבית שמואל ברחש, בנשיאותו של מנשה מרגלית. אחד העם דיבר ארבע שעות רצופות וגילה את כל ה„מסתורין“ של ב“מ וארז כל כתבי הסתרים שבגנזי הלשכה הראשית ביפו שנתגלו אחר כך במונוגרפיה מיוחדת מאדני שמואל ספוג ז“ל, והוכיח על כל דהעליליות ודיבות השוא שמחרחרי ריב הפיצו ברחבים שהן כולן קלוטות מן האויר. כשגמר אחד העם את התנצלותו קם מנשה מרגלית, ראש המקטרגים, על רגליו ואמר : לבשתי ולבושת שערותי הלבנות אני מודה ומתוודה בפני כל עם ועדה שטעיתי והייתי מותעה ע“י מחרחרי ריב

שביקשו לצוד דגים במים עכורים, ואני מבקש סליחה ומחילה מאת אחד העם ומחבורתו. כל דהקהל קם על רגליו ומחה כף לעומתו וגם הרב שלושץ ניגש אליו ונתן לו ידו, אבל אחד העם לא החזיר לו ידו לשלום. מאן והלאה חדלה חבורת ב"מ להיות חבורת סתרים, כי ביטלו את השבועה לקבלת החברים שהיתה נהוגה מקודם, אבל מכל מקום נהגו החברים סילסול בעצמם ולא גילו את מסתרי פעולותיהם ברבים ועדיין ראו המקורבים מתאספים בבית ה"רבי" אחד העם מליל שבת לליל שבת להתיעץ על צפונותיהם.

ביאצתי לאודיסה חלה באותה תקופה. מעשה ב"מ היה על שפת כל לשון והמאורע הזה הכשיר באמת את דהקרקע לבחירתי לרב באודיסה, כי דוד שלמה שלושץ, שהיה הרב המושבע כחבר הועד של "חובבי ציון", נפסל בעיני טובי "חובבי ציון" מאותו המעשה וביקשו עלילה להפטור ממנו. ובאמת לאדור זמן קצר ניכשל בבחירות ויצא בדימוס ואני נבחרתי במקומו.

מיד בבואי לאודיסה ביקשתי להתודע אל אחד העם, אבל אמרו לי שלא כל כך נקל לבוא אליו, שאינו מקבל כל אדם ושוקקים ל"השתדלות" מיוחדת מצד דהמקורבים כדי להכנס אליו. כבר היו לי גאז מכרים רבים מבין ה"מקורבים", אבל כולם דחו אותי ב"לך ושוב", כי אימת ה"רבי" היתה על כולם, אחד העם נהג את נשיאורו ברמה, ממש בבחינת רבי עם חסידים. לאחר ימים כשכבר הייתי מקורב אליו סיפר לי אדוד העם בעצמו, שכשבא לאודיסה הרבי מליבאביץ, שהיה שארו הקרוב אליי מצד אשתו של אחד העם, שהיתה נכדתו של רבי מנדלי מלובאביץ, שלח את הגבאי שלו לדהזמין אותו שיבוא אליו ליחידות. אחד העם סירב לקבל את ההזמנה ושלח להגיד לו בזה הלשון: אם ביחוס אבות—הלא אנחנו עומדים במדרגה אחת, שדורי הנכדים של צדיק אדוד אנו, בתורה — אין אני נופל ממך, ובהשכלה — לא כל שכן, ואם תמצי לומר בחסידים — יש גם לי חסידים לא פחות ממך, ובכן למה לי לבוא אליך? אתה צריך לבוא אלי! לתשובה כזו לא חכה הרבי ויצא מן העיר מבלי להפגש אצלו.

אחד העם נהג עם תלמידיו, "בני משה", ממש כרבי. הם היו מגלים לו את כל מצפוני לבבותיהם והוא היה יודע את כל ארדמם ורבעם והיו רגילים להתיעץ אתו בכל עניני משפחה ואף בעניניהם הפרטיים, ממש כחסידים עם רבי. הוא היה ג"כ משגיח על תהלוכותיהם ועל הנהגתם המוסרית, כי הכל היה פרוש לפניו כשמלה, ולא נעדרו גם מלחכי פינכא ו"צדדים" שונים וקנאָה ושנאָה בין המקורבים כנהוג, ועל כולם היתה אימתו מוטלת כאימת רבי על חסידיו. מעשה היה בפרנקפלד הידוע לנו שהיה שרוי רוב שנותיו בלא אשה. שנשא אשה צעירה בזנותו, פרנקפלד זה היה להוט ביותר אחרי משחק האישקוקי והיה מבלה ארץ לילותיו בקלוב השחמטי ולא עזב את מנהגו זה אף לאדור שנשא את אשתו הצעירה ממנו הרבה. האשה הלכה לקבול על בעלה לפני אחד דהעם הרבי בגלל מנהגו זה. מה עשה אחד העם? הוא קם

פעם בלילה, בשעה שהיה פרנקפלד יושב כדרכו בקודש בקלוב וילך לבית פרנקפלד והיה יושב שם כל הלילה וממתין לבואו. כשחזר פרנקפלד באשמורה האחרונה נברהל למצוא את אחד העם יושב ומחכה לו. הרבי נתן עיניו בתלמידו ויעזב את הבית מבלי דבר דבר. מאותה שעה ואילך עזב פרנקפלד את מנהגו ללכת לקלוב בלילות. כך היה נוהג אחד העם עם חסידיו כדי להדריכם ולהרחיקם למוטב.

אחרי ימים מועטים באודיסה התוודעתי אל ראשי החבורה ומנדלי בראשם, וכבר היו לי אסיפות עם פרנסי הקהל על אודות סידור הישיבה ועדיין לא ראיתי את אחד העם, כי ביקשתי שעת דהכושר לכך. וכשלא מצאתי איש שילך עמי להתוודע אליו — התאזרתי בגבורה והלכתי אליו בעצמי. כאמור ציירתי לעצמי את פני אחד העם על פי נוסח קובנה, כלומר כזקן ויושב בישיבה, דפקתי בדלת ויצא לקראתי איש צעיר בעל קומה בינונית, מוכתר בנימוסים, בעל זקן צהוב קצר ומחודד ובעל עינים חודרות וחדות ועמד בדלת דחצי-פתוחה, הוא עומד מבפנים ואני מבחוץ, ושאלני, מה אני רוצה. נתבלבלתי במקצת, מכיוון שהיה ספק אצלי אם זהו בנו של אחד העם או אחד העם בכבודו ובעצמו. ניצנצה מחשבה במוחי ועניתי במלתא דמשתמעי לתרי אפין, שהייתי רוצה לראות את אחד העם, בהדגשי על אחד. מבלי להשיב עלי שאלתי, שאלני מאין אני. — אה! מקובנה! — אותו „אה” היה בו כמה משמעויות, אבל כשאמרתי לו את שמי שינה את דטון, ואמר: כן, כן, שמעתי עליך מפי מנדלי, אני מצטער, אין לי פנאי כעת לדבר אתך, אבל תבוא אלי ביום הששי הבא בחמש לפנות ערב, וסגר את הדלת. זכורני שעמדתי מבולבל זמן מה מאחורי הדלת ולא ידעתי נפשי. אם כן, זהו אחד העם? זהו הכל? אל הצעיר הזה הרפללתי והתגעגעתי זה שנים! „אין לו פנאי”. מה שייך „אין לו פנאי”? יהודים מדברים גם כשאין להם פנאי. מעשד גוי להבדיל. ומי זה מזמין אורחים בערב שבת עם חשיכה? הרושם הראשון שנתרשם בזכרוני מכל אופן דבורו ומהלכו זהו הנימוס, נימוס אירופיאי, ג'נטלמן מכף רגלו ועד קדקדו שהיה בו משהו מכח מושך וזקוק ביותר, מטיפוס אותם האנשים שכשרואים אותם פעם אחת — מתגעגעים לראותם שוב.

ביום הששי באתי בדיוק בזמן המיועד והרגשתי שדיקנותי עשתה עליו רושם טוב. חשבתי שיתעניין בקובנה וב„לשכר השחורה” ובכלל ביחס הרבנים אליו והכינותי את עצמי לכך, אבל הוא עבר על כל זה כלאחר יד והשיחה נרגלה מיד על מהות היהדות, על ערכים ישנים וחדשים כלליים ויהודיים, ואני לא הבנתי בשעת מעשה שאני עומד למבדן לפניו, אבל כפי הנראה עמדתי בנסיון.

סגולה מיוחדת היתה לו לאחד העם להסב את פני השיחה עם אישישיו על הענין שהוא רוצה בו ולהרימו למדרגה עליונה. בו היה מתקיים הפסוק: אפילו שיחת חולין של תלמידי חכמים צריכה לימוד. הוא לא היה תלמד

עם איש שיחו כמנדלי, אלא היה מוציא מפיו מלים על ידי שאלות ותשובות והוא עצמו לא היה אלא מרמז, מתקן ומעמיד איוז מלה כאן ושם. אבל המלה ההיא היתה מאלפת ואומרת הרבה והירינה גוררת רבות מדחשבות בלב השומע שהיה מוכרח אחר כך להגות למה היה מכוון במלה פלונית בביטוי או בניב אלמוני, ומה הידי צפון ברמז זה וזה. כשהיה אדם שוחח עם אחד העם שעה קלה למד ממנו שעור בתורה וחכמה, כאדם הקורא בספר פילוסופי עיוני שהוא שבע שביעות נפשית ויש לו שמחת התרת הספיקות. כל שיחה קלה עם אחד העם הניחה מקום להרהורים ורעיונות, כי לעולם היה בדיבורו מגלגל טפח ומכסה טפחיים, ביחוד בשיחותיו הראשונות עם איש זר. שמעתי מפיו דבדוביץ שהיה אחד מן הראשונים ש"גילה" את ארץ ישראל מיד לבואו לאודיסה והכריז עליו שהוא עתיד להיות "אחד דהעם" ואינו סתם משכיל צעיר שאח"ה למד חכמת הדיבור ומשום כך השכיל תמיד לתפוס בלבו את איש שיחו ולנצח אותו, בין שהיה יחיד, בין כשהיו מרובים וכל אחד היה מרגיש את עצמו בטל ומבוטל לגבו, כאילו היה מוכרח לקבל את דבריו אפילו כשלא היה מסכים להם, עד כדי כך היתה השפעתו דהאישית גדולה. בפגישתי הראשונה כבר "ניצח" אותי עד שהייתי מוכן מיד לקרוא אורזו "רבי", אעפ"י שהרגשתי שהנני במצב של "שינוי ערכין" ואעפ"י שעדיין לא הייתי יודע בבירור, מהו רוצה השיחה שלנו נפסקה על ידי ביאתם של אנשים אחדים שנכנסו לתדרו, ומשראו אורזי נכנסו לחדר השני חוץ מאחד שישב על ידינו ולא התערב בשיחה. אחד העם גשתק והוציא את דהשעון מכיסו. אותו האיש התחיל להראות סימני אי-מנוחה והתחיל אף הוא מדי רגע ורגע להביט בשעונו. חשבתי שמא משום ערב שבת עם חשיכה האנשים מבוהלים ודחופים, בדקתי גם אני בשעוני, אבל כשראיתי כי עוד היום גדול ויש שהות לקבלת שבת — הוספתי לשבת בשתיקה ולא הבנתי למה הם מביטים בשעונם. עד שקם אותו דהאיש ואמר לי בהתרגזות: — אברך, אנחנו קרואים כאן לאסיפה מצומצמת של אנשי שלומינו! את הרמז הזה כבר הבנתי. אחד העם נתן עיניו בו ואני קמתי ללכת. הוא ליווני עד הדלת ואמר לי, כי ביתו פתוח לרווחה לפני בכל שעה פנויה.

ואותו הרגזן הידי הסופר הקנאי הידוע בן עמק שנעשה ידידי הוורציק לאחר זמן.

ב.

מאותה פגישה ואילך הייתי יוצא ונכנס לבית אחד העם לפרקים, אבל למדרגת "המקורבים" לא הגעתי. בינתיים נבחרתי לרב באודיסה, ובחירת גרמה למחלוקת גדולה מצד החסידים. אחד העם וחבורתו נכנסו בעובי הקורה ועזרו הרבה לבחירתי, אבל כל זאת עשו "מן הצד", שבאופן ישר היתה עזרתם יכולה להזיק יותר מאשר להועיל. לאחד העם היתה השפעה גדולה על

גבאי בית המדרש ר"ש ברבש, ר"ח אטינגר ור"ח לוינ שהיתה להם דעה מכרעת בבחירת הרב וביחוד על הראשון שבהם, שהיה מן דהב"מ'ניקס כפי שהזכרתי, הוא שנכנס בעובי הקורה ועמד בראש המנצחים במחלוקת. כתבי פלסתר עפו מקובנה לבריסק והגיעו עד אודיסה, כי בינתיים התחלתי לכתוב ב"השלח" ועוף השמים הוליך ארץ הקול ונתגלדה הסוד של הגסתר "רב צעיר", והקול הוליד קולות וברקים עד לשמים: רב צעיר, "השלח" אחד העם, תולדות השו"ע — וכולם נעשו עיסה אחת. היו קוראים את השלח בבתי כנסיות ובבתי מדרשות והיו דורשים על כל קוץ וקוץ של המאמרים שלי על השו"ע תלי תלים של הלכות אפיקורסיות, והעיר נעשתה כמרקחה. אולם על פרשת הרבנות באודיסה איחד ארץ הדיבור במקום אחר, כאן לא אבוא אלא להציע את תחילת שימושי לפני אחד העם כסופר "השלח" ומדרגת יחסינו זה לזה בימים הראשונים להתוודעותנו עד כמה שהוא נוגע למדותיו של אחד העם ולאפיו האישי.

הדבר הראשון שאני צריך להגיד עליו זהו, שהוא היה אחד מן הסופרים והחכמים המעטים שפגשתי בחיי שהיתה בו מזיגה שלמה בין האיש ובין הסופר, אחד מבני העליה המעטים שהיה סופר בשעה שהיה איש, והיה איש כשהיה סופר, כי לא היתה שום מחיצה בין שניהם, סימן לאדם המעלה, בעל נפש ובעל חשבון הנפש. הוא היה תמיד אחד העם בשבתו וביתו ובלכתו בדרך, בשכבו ובקומו, ובכל פינות שהיה פונה היה נוטל עמו ארץ האחריות המוסרית שלו וידע מה למעלה ממנו. משום כך היה קשה אפילו ל"מקורבים" להתרועע אתו, כי ההתרועעות דורשת לפעמים דסרת הטבעת הציבורית, פשיטת צורת "האני הקיבוצי" ולבישת צורת האני היחיד לעמוד ערום איש לפני חברו, בלי כדלל ובלי סרק ובלי פרכוסים של נמוסי החברה. וזה אי אפשר היה ביחס לאחד העם. תמיד היתה עומדת כעין מחיצה בינו ובין מקורביו, כי גם אפילו עם המקורבים ביותר היה נודחג בחינת שמאל דוחה וימין מקרבת. אחד מן המקורבים אליו ביותר, אברהם אליה הידוע, שהיה בבחינת גבאי ראשון, סיפר לי שפעם אחת הלכנו בדרך והיו מוכרזים ללון באיזו אכסניה שלא היה שם אלא חדר אחד, ולא רצה אחד העם בשום אופן לישון עם לוברסקי בחדר אחד והלך לו לבקש חדר בבית אחר, עד כדי כך היה נזהג סילסול בעצמו לבלי להתדבר ביותר למקורבים שלו. מעולם לא הייתי יכול לעמוד על אפיו זה: אם הנהגתו זו היתה מעושה, בברזינת "רבי" עם "חסידים" או שזו היתה תכונתו הטבעית: בהיותו מפונק מנעוריו, בן יחיד להורים אמידים וגם מיוחסים, המביטים מגבוה על סביבתם, ונתגדל בודד לבדו בכפר בלי חברים ורעים, וזה דחיית את חותמו על תכונתו ומהלכו עם בני אדם שלא בטובתו אף בגדלותו, תכונה שבכל אופן היתה בה הרבה אצילות אריסטוקראטית נימוסית, דקה מן הדקה. איך שהוא, אני לא ראיתי בו התרועעות עם מי שהוא ממקורביו. גם מידת ידידות המגעת עד כדי מדרגת "על כל פשעים

תכסה אהבה" לא דתיה בו. כי יודע אני מאורעות, שעל פיהם יכול היה להפסיק את הידחסים לפעמים עם ידידי נפש שלו, מן המקורבים אליו ביותר, שהיו „מבני ביתו" ממש, — משום מעשה שהיה שמצא בם פגם, ולא יסף לדעתם.

ומכל מקום, כל האומר שאחד העם לא היה איש רעים להתרועע — אינו אלא טועה, הוא היה קר מבחוץ וחם מבפנים. מקורבים הרבה היו לו, אבל ידידים קרובים היו לו מעט, והוא היה יודע להבדיל ביניהם, למען אלה האחרונים היה עושה הרבה והיה מתעניין בכל דבר קל שבחידהם, אני גופי מחזיק לו הרבה טובה, כי היה כמעט מורי ומדריכי בחיים ועל פי עצותיו והוראותיו עשיתי כל הקפיצות שעשיתי בחיי, השפעתו האישית בתור ידיד על דרך החיים שלי דתיה אפשר יותר גדולה מהשפעת דעותיו. הוא היה מורי בספרות ומאמרי הראשון כתבתי על פיו, דבר שאינו ידוע אפשר לרבים. מעשה שהיה כך היה: מאמרי לתולדות השו"ע התדולתי לכרזוב לתכלית אחרת, כי מרחילה עלתה בדעתי לכתוב מאמר זה עצמו בשם „לקורות הרבנות בפולגנה" בקשר עם „ועד ארבע הארצות", כי מנעורי היתה בי נטיה לדיסטוריה בכלל וממנה באתי לההיסטוריה של ההלכה, ומכיוון שכל תורת הרבנות בפולגנה וליטא הצטמצמה באורח תקופה בפירושי השו"ע, יצא ממילא שהמאמר היה מוסב על ספרות השו"ע. משקרא אחד העם בכתב היד את הפרקים הראשונים אמר לי בזה הלשון: לא על הרבנות בפולגנה אתה רוצה לכתוב, אלא לתולדות השו"ע, ולפיכך זה דהשם שאתן למאמריך „לתולדות השו"ע והתפשטותו" ובכוון זה אתה צריך לסדר את מאמריך. וכך עשיתי, שיניתי את התכנית כהצעתו עד שיצא המחקר הזה על השו"ע, שעשה רושם בשעתו ושלצערי עד היום לא נתפרסם בספר מיוחד. ואגב ראוי לספר כאן, שמאמרי שקדם לזה „על הסניגוריה בבתי דינין של ישראל" שהוא באמת המאמר הספרותי הראשון שלי נדפס ב„השלח" על פי מקרה, גם כן במאמר פיו של אחד העם. זה היה בתחילת בואי לאודיסה, כשהתוודעתי למנשה מרגלית הראה לי ספר ברוסית שנתפרסם באותה שעה על רחולדות הסניגוריה בעמים הקדמונים ולא היה בו זכר כלל על סניגוריה בבתי דינין של ישראל, ושאלני אם באמת אין כלום בספרות התלמודית על כך. הלכתי וכתבתי מחקר בשאלה זו ומסרתי לו והוא מסרה לארדוד העם שלא בידיעתי והוטבה בעיניו ובקשני לפרסמה ב„השלח" בשם „הסניגוריה בבתי-הדינים של ישראל", זה היה תשמישי הראשון כסופר לפני אחד העם ופירסומי הספרותי בשם „רב צעיר".

אחד העם היה מורי בסגנון, שני למנדלי, כפי שהזכרתי למעלה. כפי הידוע מפי מכתביו של אחד העם היה מחבב את אופן סגנוני והעיד לפני רבים שהסגנון שלי הוא הסגנון המובחר בשביל מדע היהדות. בענין זה כוונתי לדעתו, הוא נתחנך על מדע היהדות של חכמי אשכנז וצרפת, וכשפתח את „השלח" רצה מאד להעמידו על גובה המדע הספרותי ונכסף כמוכן להכניס בו

את מדעי היהדות, אבל לצערו לא מצא את העוזרים הראויים לאיצטלא זו בין חכמי ומלומדי אשכנז, שרובם היו כותבים עברית בלשון רצוצה ומרוסקת. במליצת פיוטי דקליר. דבר זה הרגיו אותו ביחוד, ולא אחת התאונן לפני שאף המלומדים הללו שכותבים לועזית בשפה צחה ובסגנון נאה ומשובח וגם משמיעים חידושים טובים, אבל כשבאים לכתוב עברית הם מקשים לילד וכותבים במליצות נפוחות בלי טעם וריח וגם רודף מדע אין בהם, כאילו משליכים פירורים לעניים, ולא אחת היה מוכרח להחזיר לחכמים מפורסמים את כתביהם — דבר שלא יכלו למחול לו ע"ז כל ימיהם — כי לא מצא בהם דבר הראוי לדפוס ושיעניין את המשכילים שלנו. לפיכך היה שמח על מאמרי שנכתבו בסגנון נודף וקל, אעפ"י שלא חסרו כלום מן המדעיות. אלא שמתחילת שמושי בכתיבה הייתי רגיל באריכות יתרה, כדרך סגנון הרבנים הרגילים בנוסח „כפל ענין במלות שונות“. ועל זה היו לי עמו חלופי דברים. תנאי התנה עמדי אחד העם, כעם כל העוזרים שלו, שתהא הרשות נתונה לו לעשות במאמריהם כאדם בתוך שלו, לקצר ולשנות ולרזקן הסגנון; אף אני נתתי לו את הרשות לכך, אבל כפי שהיינו יושבים בעיר אחת והייתי יוצא ונכנס לביתו, בקשתיו שיראה לי את כתב היד המתוקן על פיו עובר להדפסתו. מיד כשראיתי את הדיו האדומה — נתכרכמו פני ובשרי נעשה חידודין חידודין. הוי! צעקתי מנהמת לבי, מה עשית לי? למה מחקת שורה זו וזו? הלא את נפשי אתה קובע! לפעמים היה עושה דחסד עמדי והיה מראה לי בבת צחוק על ההכרח של התיקונים והקיצורים שעשה והוכיח לי שיש בתיקוניו מועט המחזיק את המרובה ושהאריכות הקודמת לא היתה אלא מורידה ומטשטשת את הרעיון. לאט לאט התרגלתי לשיטתו וממנו למדתי חכמת הקיצור והצימצום. ומאותה שעה ואילך כל מה שאני כותב אני משתדל לצמצם ולקצר עד כמה שאפשר. ולפעמים אין דעתי מתקררת עד שאני ממצה את עומק הענין צמצום אחר צמצום, כדי להציע את משנתי רזמצית מן התמצית.

